

Izvorni znanstveni rad

UDK 946.9—055,2+323(469)+323.27(469)

Žene u portugalskoj revoluciji 1974.¹

Julieta Almeida Rodrigues

Sažetak

U radu se raspravlja o sudjelovanju žena u revolucionarnom procesu koji je započeo u Portugalu ubrzo nakon 25. travnja 1974. godine (kada je Pokret oružanih snaga srušio režim *Estado Novo* Marcela Caetana, Salazarova nasljednika). Uspoređuje se njihovo sudjelovanje u javnom djelovanju u toku revolucije za razliku od položaja žena u režimu *Estado Novo*. Angažman žena doveo je do promjena i na radnom mjestu, mijenjajući njihovu ulogu u javnom životu Portugala. Nova uloga žene interpretira se u širem kontekstu portugalskog društva naglašavajući nove elemente poput, na primjer, »ženskog pitanja«.

Revolucija

»One (žene) su se borile spuštenih ruku. Borile su se u svom domu da bi prišle sindikatu i *Junta de Freguesia* (lokalni administrativni organ). Vikale su susjedi da je fašist. One su mogle tražiti jednake plaće, dječje vrtiće i kavane. Izašle su na ulicu odjevene u crveno. Zahtijevale su asfaltne ceste i vodovod. Mnogo su vikale. Ispunile su ulice karamfilima. Majci i svekrvi govorile su da su došla nova vremena. Donosile su utjehu i hranu u kasarne i na ulice. Izlazile su na vrata s puškama i s djecom u naručju. Slušale su o velikim promjenama koje dolaze u njihove domove. Plakale su u luci grleći djecu koja su se vraćala iz rata. Plakale su gledajući kako se otac bori protiv sina. Bojale su se, odlazile i ostajale. Učile se računovodstvu i radu s alatom na napuštenim posjedima. Presavile bi papir na četiri dijela, u čijoj je sredini bio obrađeni mali križ. Sjedale su za stol i razgovarale o tome kako bi bilo bez gazda. Podizale su ruke na velikim skupovima. Razvijale su zastave i vezle malene srpove i čekiće žutim koncem. Govorile su majkama: pričuvaj djecu, odlazimo autobu-

¹ Rad je prerađeno poglavlje doktorske radnje »Kontinuitet i promjena uloge urbane portugalske žene: nastajanje novih porodičnih struktura«, obranjen na Columbia University, New York, 1979. godine.

som u Lisabon da im kažemo kako nam je. Dolazile su iz predgrađa i zauzimale zaključane stanove noseći štednjake na glavama. Vješale su rublje pjevajući 's puškama koje držimo u našim rukama'. Govorile su 'ti' obrazovanim ljudima i drugim muškarcima. Odlazile su, neznajući kamo, ali su odlazile.»

Maria Velho da Costa, *O cravo*

Tekst M. V. da Coste² pruža dobar uvid u ulogu žene u Portugalu neposredno nakon što je Pokret oružanih snaga srušio režim *Estado Novo* svrgavši Caetanovu vladu. Kao što bilježi da Costa, žene su imale svoju ulogu u revolucionarnom procesu koji se u zemlji razvio nakon 25. travnja 1974. godine³. Zajedno s muškarcima prišle su masovnom narodnom pokretu, tzv. Revoluciji karamfila. Žene su na različite načine sudjelovale u »narodnoj moći«, štrajkale su, demonstrirale, sudjelovale na radničkim skupovima, prisustvovala sindikalnim sastancima, zauzimale tvornice. One su bile dio novoo osnovanih grupa koje su stvarane širom zemlje.

U kontekstu revolucije, neke od tih grupa prerasle su u *organizacoes populares de base* (organizacije baze), odnosno u manje ili više spontane centre neposrednog sudjelovanja radnika u upravljanju radnim mjestima⁴. Takva su se tijela ubrzo proširila i na druga područja, javne službe, tvornice, susjedstva, škole, kao glavna središta narodnog odlučivanja. U toku 1974. i 1975. godine započeo je širok društveni pokret čije posljedice se nisu mogle predvidjeti.⁵

Narodni pokret imao je podršku »Pokreta oružanih snaga«. U srpnju 1975. godine Pokret je odobrio *Documento-Guia da Alianca Povo MFA* (Dokument-uputu za narodni savez — MFA) podržavajući akciju mase. Dokument je odobrio politički sistem utemeljen na neposrednoj demokraciji i neposrednom predstavljanju ljudi. Kasnije će Ustav iz 1976. godine priznati i regulirati centre radničkog upravljanja (čl. 55 i 56).⁶

² Uz Barreno i Horta, Costa je koautorica knjige *Novas Cartas Portuguesas*, o kojoj se mnogo raspravljalo kada je riječ o ugnjetavanju žene u Portugalu. Tri žene bile su suočene sa sudom i zatvorom, premda su kasnije, za vrijeme Caetanove vlade, bile oslobođene optužbe za uvredu javnog morala.

³ Na sasvim portugalski način, »25. travanj 1974«, bit će dalje korišten ne samo kao datum nego i kao simbol revolucionarnog procesa koji je tada započeo.

⁴ U engleskom originalu te se organizacije nazivaju *grassroots organizations*, što smo prevodili naizmjenično s osnovne organizacije, organizacije baze, temeljne organizacije, (nap. prev.).

⁵ Revolucionarni period trajao je od 25. travnja 1974. do 25. studenog 1975. godine. Nakon državnog udara 11. ožujka 1975. revolucionarni je proces ubrzan do studenog iste godine. Za to vrijeme nacionalizirane su banke i osiguravajući zavodi. 25. studeni 1975. smatra se krajem revolucionarnog procesa.

⁶ Kao što kaže Soares (1977 : 20), Ustav iz 1976. priznaje centre radničkog upravljanja, ali ne zastupa izričito i sistem neposredne demokracije. On uvodi dvostruko načelo neposredne i reprezentativne demokracije, i institucionalizaciju političkih partija.

Žene koje su sudjelovale u osnovnim organizacijama, imale su mogućnost sudjelovanja u javnom odlučivanju. To je bila, kao što će kasnije biti raspravljeno, kvalitativno nova uloga za žene. Tako, imajući u vidu prirodu osnovnih organizacija, prilog žena bio je dvostruko nov. Na jednoj strani, iz historijske perspektive⁷, a na drugoj kao rezultat politike *Estado Novo*.⁸ Rečeno terminom H. Arendt (1963 : 127) *Estado Novo* bio je osobito surov prema ženama; uskratio im je javne slobode, premda nužno ne i osobno blagostanje. Čini se da je *Estado Novo* namjeravao ženu podvrgnuti ulozi domaćice u privatnoj sferi doma. U ulozi radnika većina zaposlenih žena bila je u podređenu položaju.

Tako, za razliku od muškaraca, sudjelovanje žena u osnovnim organizacijama dobiva posebno značenje. Dok su uloge domaćina i radnika tradicijski određene spolom (osim u nekim kategorijama rada žena nižeg statusa), doprinos osnovnim (bazičnim) organizacijama to nije bio. To je značilo sudjelovanje žena u novim područjima aktivnosti bez obzira na »mogućnosti žena« ili njihove »prirodne predispozicije«. Premda je doprinos žena javnom životu

⁷ U toku republikanskog razdoblja (1910—1926) radnički nemiri nisu imali obilježja masovnog narodnog pokreta kakva su imale osnovne organizacije. Sekundarni izvori o republikanskom razdoblju ne spominju sudjelovanje žena u društvenom životu i zbacivanju monarhije. Moguća uloga žene u specifičnoj osnovnoj organizaciji *Carbonaria* malo je poznata. Također, malo se zna o sudjelovanju žena u udruženjima i sindikalnom životu onog industrijskog sektora u kojem su žene bile pretežno zaposlene (industrija ribljih konzervi i tekstil). Kao dio širenja udruženja u čitavoj zemlji, prvom se organizacijom žena u Portugalu može smatrati *Liga Republicana das Mulheres Portuguesas* (Republikanska liga žena Portugala). Njezine najpoznatije članice bile su buržujke, dobro obrazovane žene. Liga je bila dio Republikanske partije, imala je oko 500 članova i razvila je značajnu aktivnost usprkos tome što je bila kratka vijeka (1909—1918). Borila se za osnovna prava žena. Prije svega, zahtijevalo se osnovno građansko pravo u izjednačavanju s muškarcima — pravo glasa. Također su zahtijevale ukidanje nekoliko članova civilnog zakona iz 1967 (o poslušnosti suprugu, ovlaštenju supruga da upravljaju porodičnom imovinom i roditeljskim pravom); uvođenje razvoda braka; pravo žena na obrazovanje; uvođenje čuvanja djece za zaposlene žene. Republikanska vlada udovoljila je nekim njihovim zahtjevima. Čini se da je nekolicina »uglednih« žena koje su bile članice Lige pripadalo i ženskim ložama slobodnih zidara. Knjižica *Preceitos e Deveros do Maconico Portugues* (O principima i dužnostima portugalskih slobodnih zidara) imala je odredbe o dužnostima žena.

⁸ Uzimajući u obzir čitavo razdoblje *Estado Novo* otpor žena, baš kao i otpor muškaraca bio je malen budući da je represivni aparat bio dobro izgrađen. Neposredno nakon drugog svjetskog rata, *Concelho Nacional das Mulheres Portuguesas* — koji je bio osnovan u republikanskom razdoblju i uključivao oko dvije tisuće žena — zatvorila je policija *Estado Novo*. Pod vodstvom Marije Lamas Savjet je uspješno organizirao izložbu različitih uloga žena u čitavom svijetu i režim se bojao njegova utjecaja. Nekoliko tjedana nakon izložbe Savjet je bio zatvoren pod izlikom da nije »nacionalan« jer nije pod vladinom kontrolom. Savjet nije bio jedino mjesto otpora žena za vrijeme *Estado Novo*. Budući da su sindikati bili zabranjeni, žene kao ni muškarci, nisu mogle koristiti taj put za izražavanje svoga nezadovoljstva. Djelovale su tajne grupe, a u Komunističkoj partiji žene su imale važnu ulogu. Njihov doprinos dobro je dokumentiran u Freitasu (1975) i Melo (1975). Catarina Eufemia smatra se simbolom seljačkog otpora nakon što ju je trudnu ubila nacionalna garda 1954. godine u toku seljačke pobune u južnoj provinciji Alentejo. Pa ipak, kada je Duarte (1967 : 372) istraživao stavove stanovništva u Lisabonu, na pitanje »može li žena biti aktivna u sindikatu kao muškarac«, samo 64,4% ispitanika odgovorilo je potvrdno.

bio vidljiv u onim sektorima koji zapošljavaju žensku radnu snagu⁹. Ukupan broj žena koje su sudjelovale u samoupravnim tijelima ostat će nepoznat.¹⁰

Kao što ćemo kasnije pokazati, organizacije baze okupljale su različite grupe. Njihova zajednička karakteristika bila je želja za samoupravljanjem nad radnim mjestom i ostvarenje »narodne volje«. U nekim slučajevima takvo upravljačko nastojanje uključivalo je prisvajanje ne samo upravljačke moći već i privatnog vlasništva. Unutar kapitalističkog ekonomskog sistema, koji je takvim ipak ostao usprkos nekoliko primjera nacionalizacije i u kontekstu izrazito nestabilne političke situacije, to nisu bile tipične pojave. Posebno u industrijskom sektoru osnovne organizacije predstavljale su način financijskog opstanka radnika, budući da su prijašnji upravljači/vlasnici napustili svoja poduzeća ubrzo nakon 25. travnja.¹¹

Do 25. siječnja 1975. revolucionarna situacija bila je u začetku, ona nije opstojala kao situacija opće narodne moći u zemlji. Kao što to opisuju Poulantzas (1976) i Mandel (1976), ona je omogućila radnicima praktično iskustvo iz vlasti. Travanj 1974. bilo je specifično razdoblje u portugalskoj povijesti u kojem je inicijativa masa bila jedno od obilježja. Mandel (1976 : 111) tvrdi da je za uspjeh revolucije potrebno nekoliko godina vladavine naroda.

Slijedeće stranice koncentriraju se na analizu uloge žena u bazičnim organizacijama. Smatramo da je sudjelovanje žena u osnovnim tijelima bila nova vrsta uloge, zato što im je omogućila sudjelovanje u javnom odlučivanju i što je predstavljalo novi koncept građanstva.

Djelovanje u osnovnim organizacijama

Sudjelovanje žena u osnovnim organizacijama omogućilo im je ispunjenje nove društvene uloge — sudionika u organima neposredne demokracije. Kao što je opisao Mandel (1976 : 115), nastanak organa baze nakon 25. travnja predstavljao je strukturnu promjenu u društvenoj podjeli rada, jer su njihovi članovi imali novu djelatnost. Takva tijela značila su nove materijalne uvjete rada i mogućnost za kvalitativno novo radno iskustvo.

Prema Mandelu (1976 : 115) ta nova društvena podjela rada ključ je za razumijevanje samoupravljanja. U stvari, osnovne organizacije su nastale za-

⁹ Izvršeno je terensko istraživanje na području »šireg Lisabona« u toku 1975. i 1976. godine, metodom dubinskog intervjua s radnicama koje su istodobno bile i članice osnovnih organizacija. To je bila posljedica prirode tih organizacija.

¹⁰ Bareto (1977 : 682) smatra da je ukupan broj radnika uključenih u neki oblik samoupravljanja u industrijskom sektoru iznosio 1976. godine oko trideset tisuća. Posebnih podataka za sudjelovanje žena nema. Ukupan broj žena koje su sudjelovale u osnovnim organizacijama bio je mnogo manji nego muškaraca. S jedne strane zbog toga što udio žena u ukupnoj radnoj snazi iznosi četvrtinu, a s druge strane zbog toga što u tim organizacijama nisu uvijek bile zastupljene žene, pa čak ni u pretežno »ženskoj« industriji. Osim toga, kako je revolucionarni zanos opadao, tako se smanjivalo i sudjelovanje žena.

¹¹ U državnom sektoru usluga radnici su, naravno, željeli realizirati prvenstveno upravljačku moć.

uzimanjem različitih radnih mjesta — tvornica i usluga — s ciljem njihova kontroliranja. Nakon 25. travnja takva je situacija dovela u zemlji do dvo-vlašća. Osnovne organizacije su odbacivale staru upravu, izdavale naređenja svojim radnicima i bile legitimni predstavnik radnika. One su bile centri neposredne demokracije jer su bile mjesta narodnog odlučivanja na temeljnim razinama. Kao takve, jer su bile nove strukture moći, one predstavljaju izazov postojećem društvenom poretku.

Intervjuirani članovi osnovnih organizacija imali su najrazličitije funkcije. Među radničkom klasom osam žena bile su članice *Comissoes de Trabalhadores* (radnički savjeti), četiri su uz to bile i predstavnice u sindikatu.¹²

Žene iz srednje klase sudjelovale su u mnogo raznovrsnijim tijelima. Tri su bile članice *Comissoes Directivas* (Komisije za upravljanje) na svojim radnim mjestima, dvije u srednjoj školi i jedna u *Caixa de Previdencia* (administrativnoj vladinoj službi), šest su bile članice *Comissao de Trabalhadores* na svojim radnim mjestima.

Svi opisani radnički organi provodili su samoupravljanje u tvornici ili službama u kojima su radili. Ti organi razvili su različite aktivnosti. *Comissoes de Trabalhadores* nastojali su izgraditi radničku politiku i odlučivati o mnogim stvarima. To je uključivalo rasprave o povećanju plaća ili smanjivanju njihovih razlika, smanjenje broja radnih sati, povećanje praznika, »jednaku plaću za jednaki posao«, hijerarhijsku organizaciju radnih mjesta itd. Ti *Comissoes* nisu provodili puno samoupravljanje nad svojim radnim mjestom, jer je to činio prijašnji vlasnik tvornice, njihova su prava bila ograničena. *Comissoes Directivas* bile su organizirane za državne službe. One su upravljale tim službama, odlučivale o općoj politici i realizirali funkcije s obzirom na budžet. Dvije *Comissoes de Trabalhadores* u uslužnom sektoru provodile su puno samoupravljanje nad svojim radnim mjestima. Jedno je vlasnik napustio, a u drugom je bio prisiljen da napusti upravljanje. Žene koje su radile u tim tijelima izabrali su ostali radnici na određeno vrijeme, budući da je bilo zamišljeno da ti organi imaju rotirajuće članstvo.¹³

S vremenom se mijenjala priroda aktivnosti žena u osnovnim organizacijama. Neposredno nakon 25. travnja te organizacije provodile su istinsku revolucionarnu aktivnost ponegdje silom preuzimajući upravljanje. Mandel (1976 : 107) je tvrdio da su to bili začeci prave revolucionarne aktivnosti čije posljedice još nisu bile jasne.

Način rada na početku revolucionarnog procesa dobro je opisala Maria, koja je sudjelovala u zauzimanju svog radnog mjesta. Maria je imala iskustva u političkom radu jer je bila član disidentske grupe komunističke partije prije 25. travnja, i sudjelovala je u radu poluilegalne grupe koja je pomagala u organiziranju sindikalne podružnice. Njezin je muž aktivan sindikalist u bankarstvu. Ona opisuje osvajanje vlasti u *Caixa de Previdencia*, gdje je zaposlena, sljedećim riječima:

¹² Neke od tih žena bile su i članice *Comissoes de Moradores* (susjedskih komiteta) koji su razvijeni u susjedstvima gdje su živjele.

¹³ Tamo gdje je uprava bila oduzeta silom, ljudi koji su je realizirali bili bi kasnije obično izabrani u organe upravljanja.

»25. travnja 1974. godine imali smo sastanak u sindikatu... 28. upućen je zahtjev da se zauzme agencija. Pripremila sam govor i tražila od ljudi da ga pročitaju i komentiraju, napravili smo ispravke i ja sam došla da ga pročitam radnicima. Kad smo obavijestili rukovodioce što namjeravamo učiniti, rekli su nam da razglas nije ispravan. Tako smo odlazili iz prostorije u prostoriju. Nakon toga održan je sastanak i svaki je odjel izabrao nekog za provođenje okupacije... Kasnije smo ponovno imali sastanak... ljudi su bili uzbuđeni... Postavljene su štrajkačke straže da kontroliraju ulaz u upravu i da spriječe krađu dokumenata... Bila sam izabrana u komisiju za suradnju i sredstva u čijem su sastavu bili uglavnom radnici...«

Događaji koje opisuje Maria jasno pokazuju nastajanje situacije dvovlašća, u kojoj su radnici preuzeli upravljanje usprkos starom socijalnom poretku. To je stvorilo pravni vakuum koji će biti reguliran slijedećih mjeseci. Prema Mandelu (1976 : 111), kada se uspostave organi »dvostruke vlasti« nad nekim vitalnim funkcijama u državi — bankarstvu, transportu, različitim javnim službama — njihov revolucionarni potencijal postaje izuzetan i može promijeniti život nacije.

Slijedećih mjeseci, posebice do 25. studenoga 1975, osnovne organizacije brzo su se širile. Do kraja listopada 1974. godine bilo je oko dvije tisuće *Comissoes de Trabalhadores* (Mailer 1977 : 132), u prosincu iste godine postojalo je preko stotinu mjesta koja su kontrolirali radnici, a taj se broj popeo na preko dvije stotine do ožujka 1975 (Mailer 1977 : 145), a u kolovozu 1975. oko 380 tvornica prešlo je na samoupravljanje. Premda te procjene zavise od primijenjene klasifikacije, brojke za prosinac 1976. (Barreto 1977 : 682) pokazuju oko sedam stotina poduzeća koja su prakticirala samoupravljanje, uključujući oko trideset tisuća radnika.

U izrazito nestabilnoj političkoj situaciji osnovne organizacije borile su se da legitimiraju svoju vlast. Ta se borba može opisati kao potreba za efikasnim upravljanjem bez jasno definiranih izvora vlasti i autoriteta. Borba je vođena na nekoliko frontova. Organizacije su trebale javno priznavanje svojeg postojanja. Od vladinih organa tražile su pravnu i ekonomsku podršku. Radnici su od njih tražili zaštitu svojih interesa i udovoljavanje njihovim zahtjevima.

Ozbiljan unutrašnji problem s kojim su se suočile organizacije baze — osim neiskustva u samoupravljanju, što ipak nije bio odlučujući faktor njihova neuspjeha¹⁴ — bili su ideološki sukobi između njihovih članova koji su onemogućili efikasno samoupravljanje. Premda ih je većina bila povezana s lijevim snagama u političkoj areni zagovarali su različite političke orijentacije.¹⁵ Te su se razlike s vremenom povećavale. Politizacija je više štetila os-

¹⁴ Nekolicina od 18 intervjuiranih članova osnovnih organizacija imala je neka iskustva sa samoupravljanjem. Jedna žena imala je kratko iskustvo sa samoupravljanjem kada je 1972. godine u njihovom poduzeću uvedena radnička participacija u upravljanju, neke su imale političko iskustvo s ilegalnim radom u Komunističkoj partiji ili u sindikatu.

¹⁵ Tamo gdje se mogla utvrditi, politička pripadnost ispitivanih članova bila je slijedeća: od članica radničke klase četiri su bile pripadnice Komunističke partije,

novnim organizacijama nego što je koristila (Arendt 1963 : 277; Poulantzas 1978 : 82). Ona je suprotstavljala radnike i navodila ih na borbu za provođenje partijskih programa na lokalnim razinama. Jedna radnica je osvijestila upravo to pitanje izjavom: »Partijska borba nije borba radnika«.

Novi koncept građanstva

Žene koje su bile aktivne u organizacijama baze neposredno su doprinijele revolucionarnom procesu u zemlji svojim sudjelovanjem u samoupravljanju koje se razvilo na njihovom radnom mjestu. One su sudjelovale u odlučivanju u javnoj sferi.

Arendt (1963 : 220) opisuje organe narodne vlasti kao jedinu moguću alternativu za uspješno sudjelovanje članova društva u upravljanju svojim poslovima. Ona smatra da sistem delegiranja vlasti putem partijskih predstavnika u parlamentu, kakav karakterizira zapadne demokracije, udaljuje ljude od javnog djelovanja. U takvom sistemu narod delegira moć umjesto da je sam realizira. Osnovne organizacije pružaju svojim sudionicima mogućnost da »iskažu, rasprave i odluče« (Arendt 1963 : 238), dakle, aktivnosti slobode, u najpozitivnijem smislu.

Sudjelovanje portugalskih žena u tijelima baze na dva načina predstavlja novi koncept njihove uloge u društvu. Za vrijeme režima *Estado Novo* žene nisu bile brojne u javnom životu. Njihovo je sudjelovanje u osnovnim organizacijama značilo javni angažman koji je pomogao ostvarivanju revolucionarnog procesa.¹⁶

Za vrijeme režima *Estado novo* broj žena u vlasti bio je žalosno malen. U različitim zakonodavnim skupštinama jednopartijskog sastava, u periodu od četrdeset godina vjerojatno nije bilo više od dvanaestak žena. Tek je 1968. godine jedna žena bila imenovana na viši politički položaj kao zamjenik ministra za zdravlje. Na lokalnim razinama državne administracije dominirali su muškarci.¹⁷

Činjenica da je nakon 25. travnja 1974. bilo više žena na višim političkim funkcijama, premda još uvijek ne značajno, ilustrira revolucionarni karakter

dvije Socijalističke partije, jedna *União Democrática Popular* (UDP). Iz srednje klase: jedna žena bila je član disidentske grupe Komunističke partije, jedna članica Komunističke partije, jedna se smatrala bliskom socijalistima i jedna je bila članica *Partido Social Democratico* (PSD).

¹⁶ Njihov angažman nije bio uvjetovan stupnjem obrazovanja, varijablom koja u zapadnim demokracijama najčešće promiče ljude do položaja političke moći. U »uzorku« žena članica tih organizacija prosječni broj godina školovanja za pripadnice radničke klase bio je 3,8, a srednjeg sloja 8,9 godina.

¹⁷ U 1975. godini u 274 *concelhos* (administrativna jedinica u Portugalu) u administrativnim komisijama gradskih skupština *Camaras Municipalis*, među ukupno 1428 članova bile su 44 žene, od kojih su dvije imale funkciju predsjednica. U administrativnim komisijama *Juntas de Freguesia* (općine) bilo je 37 žena, od kojih su 8 bile predsjednice (*Comissão da Condicao Feminina* 1976 : 5).

njihova sudjelovanja u organizacijama baze.¹⁸ U tom smislu postaje značajno razlikovanje H. Arendt (1963) između sfera javnog i političkog. Članovi osnovnih organizacija svojim samoupravnim odlučivanjem dali su doprinos prvenstveno području javnoga. Tek je sekundarno taj doprinos bio politički (povezan s političkim partijama, a o teškoćama toga odnosa već smo govorili).

Kako je to opisao Poulantzas (1976 : 136), članovi organizacija baze bili su ideološki opredijeljeni za proces demokratizacije koji su vodile narodne mase. Oni su vidjeli 25. travanj kao mogućnost oslobađanja moćnih socijalnih sila. Započeti proces smatrali su prilikom za stvaranje novog društva i izgradnju nove budućnosti. Događaji su otvorili putove socijalnim promjenama u kojima su željeli sudjelovati. Svi intervjuirani članovi osnovnih organizacija, bez izuzetka, bili su uvjereni da proživljavaju velike promjene, da su nove vrijednosti zamijenile stare.¹⁹ Život je postao drugačiji, novi društveni poredak donio je promjene i na sasvim osobnoj razini, mogućnost da se misli i radi drugačije. Pateman (1970 : 56) govori o tome kako sudjelovanje radnika u radničkim tijelima može utjecati na njihov rad. Postaju osjetljiviji za radne odnose, položaj u radnoj hijerarhiji, razlike u plaćama i prema nalogima pretpostavljenih. Dakle, manifestacija drugačije psihološke orijentacije. Većina intervjuiranih bila je prilično osjetljiva na ta pitanja.

Politička klima u zemlji poticala je takvu samosvijest. Pitanja socijalne pravde, među ostalim, interpretirana su kao odnosi na radu. Članovi organizacija osvještavaju svoju hijerarhijsku poziciju i razlike između pojedinih radnih jedinica. Moć, ugled i privilegije, i drugi pripadajući elementi radne hijerarhije, nisu bili samo raspravljani na sastancima nego im se i aktivno suprotstavljalo na radnom mjestu.

S vremenom je takva osviještenost postala izvor sukoba na radu. Odnosi između radnika istih hijerarhijskih pozicija bili su dobri, ali ako to ne bi bio slučaj, ti odnosi su često bili neprijateljski. Militantnost mnogih iskazivala se njihovim prezirom prema pretpostavljenima. Konflikt na radnom mjestu poprimao bi osobine klasnog sukoba. Bez obzira na položaj na hijerarhijskoj ljestvici svi šefovi su smatrani ugnjetavačima, zahtijevano je ukidanje privilegija i razlika u cilju ostvarenja novog poretka.

Žene su istovremeno morale voditi i borbu protiv seksističkih stereotipa muških članova organizacija. Za razliku od razdoblja *Estado Novo*, nakon 25. travnja organizacije baze nudile su nove mogućnosti, materijalne pretpostavke za borbu protiv takvih diskriminacija. Premda je Ustav iz 1976. godine za-

¹⁸ I nakon 25. travnja broj žena na političkim položajima ostaje malen. Konstituenta iz 1975. godine imala je samo 19 žena (7,6%) od 247 članova, (Komunistička partija imala je najveći postotak žena). Situacija se pogoršala 1976. s prvom zakonodavnom skupštinom i ustavnom vladom. Na ukupno 263 mjesta bilo je samo 13 žena (4,9%). U različitim provincijskim vladama nije bilo više od tri žene na ministarskim položajima.

Mnoge političke partije posvetile su dosta pažnje u svojim programima položaju žena. Imajući na umu da žene čine više od polovice (52,2) izbornog tijela.

¹⁹ Što se tiče religije, intervjuirane četiri radnice članice osnovnih organizacija bile su katolkinje; jedna neaktivna katolkinja; tri su se izjasnile da nisu vjernice. Od žena iz srednjeg staleža tri su bile katolkinje, dvije neaktivne katolkinje i pet nisu pripadale ni jednoj religiji.

branjivao spolnu diskriminaciju između zaposlenih, ona se nastavljala. U općoj revolucionarnoj situaciji žene su morale voditi i borbu koja je bila samo njihova. Jedan takav primjer je i borba protiv razlika u plaćama između muških i ženskih radnika. Muškarci nisu pristajali da žene imaju iste plaće za istu vrstu i opseg rada, smatrali su da rade više i teže. Kao i uvijek, uprava je takvu situaciju nastojala iskoristiti nastojeći ne povećati plaće radnicima. Biti radnik nije uvijek značilo i biti na radničkoj strani, revolucionare je trebalo revolucionarno osvijestiti.

Mnoga poduzeća su bila zatvarana jer uprave nisu htjele ili nisu mogle platiti više plaće; u takvoj situaciji muškarci su smatrali da oni moraju dobiti te povišice. Bilo je uvriježeno mišljenje da se u situaciji nezaposlenosti žene moraju vratiti kućama. Ta borba pokazuje se kao klasna borba između spolova. Muškarci, a ne uprava, postaju tlačitelji. Mandel je upozoravao da organizacije baze moraju biti posebno osjetljive za nova područja društvene svijesti kakvo je i žensko pitanje. Taj primjer potvrđuje opravdanost Marxova poziva »Radnici, ujedinite se!«

S engleskog preveo:

Ivan Gredišić

BIBLIOGRAFIJA

- Arendt, Hannah, *On Revolution*, New York, The Viking Press, 1963.
- Barreno, Maria Isabel; Horta, M. Teresa i Costa, M. Velho, *Novas Cartas Portugesas*, Lisabon, Estudio Cor., 1973.
- Barreto, Jose, »Empresas Industriais geridas pelos trabalhadores«, *Analise Social*, No. 51, 1977, str. 681—717.
- Comissao da Condicao Feminina. *Participacao das Mulheres na Vida Sindical, Civica e Politica*, Lisabon, Cadernos da Condicao Feminina, 1976.
- Constituicao da Republica Portuguesa*, Lisabon, Imprensa Nacional, 1976.
- Costa, Maria de Fatima Bivar Velho da. *O Cravo*, Lisabon, Moraes Editores, 1975.
- »Documento-Guia da Alianca Povo-MFA«, July, 1975. (mimeo)
- Duarte, Maria Palmira, *A Imagem da Mulher na Sociedade*, Lisabon, Instituto Superior de Ciencias Sociais e Politica Ultramarina, 1967.
- Freitas, Gina, *A Forca Ignorada das Companheiras*, Lisabon, Platano Editora, Edicao Combate, 1975.
- Mailer, Phil, *Portugal: The Impossible Revolution?*, London, Solidarity, 1977.
- Mandel, Ernest, »Revolutionary Strategy in Europe«, *New Left Review*, No. 100, 1976, str. 97—137.
- Marx, Karl, *The Communist Manifesto*, New York, Russell and Russell, 1963.
- Melo, Rose Nery Norbre de., *Mulheres Portuguesas na Resistencia*, Lisabon, Seara Nova, 1975.
- Pateman, Carole, *Participation and Democratic Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970.
- Poulantzas, Nicos, *The Crisis of the Dictatorships, Portugal, Greece, Spain*, London, NLB, Atlantic Highlands, Humanities Press, 1976.

- Poulantzas, Nicos, »Dual Power and the State«, *New Left Review*, No. 109, 1978, str. 58—88.
- Soares, Fernando Luso, *A Constituicao e as Organizacoes Populares de Base*, Lisbon, Diabril, Temas de Constituicao, 5, 1977.

Julieta Almeida Rodrigues
WOMEN IN PORTUGUESE REVOLUTION 1974.

Summary

The article discusses the participation of women in the revolutionary process that developed in Portugal shortly after the 25th of April, 1974 (when the Armed Forces Movement deposed the *Estado Novo* regime of Marcello Caetano, Salazar's successor). The article focuses on two main points. First, women, in contrast with their situation during the *Estado Novo*, became publicly involved in decision-making by participating in the revolutionary process. Second, such participation gave them a new concept of citizenship that affected their relations at the workplace. The material presented is interpreted in the larger context of Portuguese society, its political ideologies, legislation, the emergence of the »women's question«, among other elements — as they all shape the women's roles.